

ПОРІВНЯННЯ В НОВЕЛІСТИЦІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОГО ЦИКЛУ

У статті розглянуто структурно-семантичні типи порівнянь у мові новел М. Коцюбинського італійського циклу. З'ясовано семантичну природу творення образних порівнянь у мові новел письменника, зокрема виокремлено лексико-семантичні групи на позначення суб'єкта і об'єкта порівняльних структур; визначено та схарактеризовано різновиди асоціативного перенесення, розмежовано граматичні типи порівнянь. На основі аналізу визначено, що порівняння є одним із ключових засобів відтворення індивідуально-авторської мовної картини світу автора.

Ключові слова: М. Коцюбинський, імпресіонізм, пейзаж, порівняння, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, ознака порівняння, асоціація.

Тимченко Ю.А. Сравнение в новеллистике М. Коцюбинского средиземноморского цикла. В статье рассмотрены структурно-семантические типы сравнений в языке новел М. Коцюбинского итальянского цикла. Выяснена семантическая природа создания образных сравнений в языке писателя, в частности выделены лексико-семантические группы на обозначения субъекта и объекта сравнительных структур; определены и охарактеризованы разновидности ассоциативного переноса, разграничены грамматические типы сравнений. На основе анализа определено, что сравнение является одним из ключевых средств воссоздания индивидуально-авторской языковой картины мира автора.

Ключевые слова: М. Коцюбинский, импрессионизм, пейзаж, сравнение, субъект сравнения, объект сравнения, признак сравнения, ассоциация.

Tymchenko Yu.O. Comparisons in Short Stories of Mediterranean Cycle by Kotsiubynskiy. The article deals with the structural and semantic types of comparisons in the short stories of Italian cycle written by Kotsiubynskiy. It is found the semantic nature of figurative comparisons in the texts of the writer; determined and defined the varieties of associative meaning transfer; delimited the grammatical types of comparisons.

For the beauty connoisseur and esthete – M. Kotsiubynskiy exotic nature of the Mediterranean land presented new space and vivid images, which are reproduced in the works of the author with original artistic means. One of them is a figurative comparison that are mainly individual authors.

So, in this paper we have a goal to point out and characterize structural and semantic types of comparisons in the short stories of Mediterranean cycle by Kotsiubynskiy.

In modern linguistic science the comparisons are shared in structure, with both the semantic and formal criteria. According to the semantics all comparisons are defined as three-members structure: subject of comparisons, object of comparison and feature of comparison: color, size, shape, smell, feeling, quality, property and so on.

Among the figurative comparisons in the short stories by Kotsiubynskiy individual authors ones dominate, especially anthropomorphic, zoomorphic, biomorphic, natural, mythical variants. These comparisons are based on complex intellectual and aesthetic associations that allow the author to create exquisite landscapes marked traits of Impressionism. As for the grammar aspect comparative structures are the common and uncommon ones with conjunctions, common and uncommon apposition, a relative clause of the compound sentence.

Keywords: Kotsiubynskiy, impressionism, landscape, comparison, subject of comparison, object of comparison and feature of comparison, association.

У такому переплетінні тропів і фігур, що характерне для мови М. Коцюбинського, порівняння відіграє неабияку роль. Як відомо, порівняння

визначають як один із механізмів моделювання та інтерпретації художнього світу. «Воно підкреслює й посилює уявлення про який-небудь предмет чи про яке-небудь явище за рахунок іншого предмета чи явища, викликає певні естетичні асоціації та почуттєво-оцінні реакції, а найголовніше – активізує увагу й образне мислення людини» [7: 221].

У мовознавстві роль порівнянь привертає увагу багатьох дослідників: О.О. Потєбні, Л.В. Щерби, Г.О. Винокура, В.В. Виноградова, І.К. Кучеренка, Л.В. Голоух, О.І. Марчук, Л.В. Прокопчук, О.І. Хом'як та ін., у роботах яких обґрунтовано універсальність порівняння як мовно-художнього засобу, його реалізацію через зіставлення понять, уявлень, асоціативних зв'язків і визначено стилістичну роль тропа. Лінгвісти наголошують на тому, що порівняння є одним із головних чинників формування художньо-образної системи тексту.

Просторова мовна картина світу М. Коцюбинського багата та різноманітна. Як свідчать біографічні факти з життя письменника Італія відіграла важливу роль у творчості автора. У 1905 та 1909 – 1911 рр. М. Коцюбинський тричі приїздив до країни, довго жив на острові Капрі. Він побував також у Венеції, Мілані, Римі, Флоренції, Неаполі, Мессіні. Як результат – італійські враження знайшли своє відбиття у новелах середземноморського циклу: «Сон», «Хвала життю!» і «На острові». «Це імпресіоністичні замальовки природи із повсякденного життя італійців, настільки яскраві й образні, що залишають відчуття віршів у прозі. То написаних прозорими пастельними фарбами, то ніби висічених у камені різцем скульптора. Це немовби різні уламки реальності, в яких відбилась могутня і ніжна краса цього краю» [5: 26–27]. Для тонкого естета і поціновувача прекрасного – М. Коцюбинського екзотична природа середземноморського краю подарувала нові і яскраві образи простору, які відтворюються у творах автора своєрідними художніми засобами. Одним із таких засобів є образні порівняння, які в письменника переважно індивідуально-авторські.

Отже, у пропонованій статті ми поставили за мету виокремити та схарактеризувати структурно-семантичні типи порівнянь у мові новел М. Коцюбинського середземноморського циклу.

У лінгвістичній сучасній науці порівняння поділяють за будовою, при цьому враховуються як семантичні, так і формальні показники. За семантичним критерієм порівняння визначають як тричленну структуру: суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознака, за якою один предмет порівнюється з іншим: колір, розмір, форма, запах, відчуття, якість, властивість тощо.

Суб'єктами порівняння у творах М. Коцюбинського середземноморського циклу є такі реалії простору: *земля, гори, скелі, шпиль, каміння, море, хвилі, куці, квітка, опунції, дрок, полин, виноград, маслини, помаранчі, тині, острів, вода, риби, мурена, спрут, небо, сонце, повітря*.

Об'єктами образних порівняльних конструкцій у новелах автора виступають різноманітні предмети і явища навколишнього світу, а саме:

1) антропоморфізми: а) назви за статтю і віком: *...молодіть куці, як свіжі дівчата...*[2: 128]; б) назви частин людського тіла і зовнішності: ...

висять жовті великі цитрини, наче жіночі з пипками **груди**...[2: 128]; ...перескакувати щілини на землі, наче розкриті жадібно **роту**...[2: 240]; Тепер скела росла перед нами, теплі, навіть гарячі, так наче в їх кам'яних жилах текла жива **кров** [2: 124]; в) назви за професійними ознаками: ...і тільки сонце — як **капітан**: веселе, бадьоре, певне в собі [2: 246]; г) назви станів людини: Сизі листя в'януть тим часом під нею, одхиляються, як **недужі**, по них стікають дощі, сині зуби мертво блищать на сонці ...[2: 259-260]; д) назви фізичної діяльності людини: Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег, неначе **карти здавало** [2: 124].

2) назви реалій природи: ...груди пили гаряче повітря, мов **лаву вулкана**... [2: 127]; Ми гоїдались на човні, наче плавали в **небі**, зачерпали долонями воду, а висипали з неї дощ самоцвітів [2: 135]; ...і острів плів з нами на морі, як **хмара** на синьому небі [2: 129]; Острів шипів, як розпечений **камінь**, кинутий у воду, і круг нього кипіла вода [2: 125].

3) зооморфізми: а) назви свійських тварин: *Весь день ми так кудись плили, й цілісіньку ніч вило море, як **пес** [2: 246]; Бий тільки об камінь [мурену], що маєш сили, бо вкусить, наче **собака** [2: 254]; ...земля у грізнім гніві так легко струснула з себе величний город, як **пес** струшує воду, вилізши з річки [2: 239]; ... під ногами у мене раптом глухо загарчала земля і захиталась, наче спина **корови**, що хоче звестись [2: 242]; б) назви морських тварин: Вони [опунції] лізли одні на других — сі **краби** рослинного царства, — і їжились на них колючки, наче волосся од смертельного жаху [2: 127]; в) орнітоніми: Море поблискує злою блакиттю, водяний пил б'є його **білим крилом**. Вигнулось, знялось **крило** угору і, пронизане сонцем, упало. А за ним летить і друге, і третє. Здається, що незнайомі блакитні **птахи** налетіли раптом на море і б'ються завзято грудьми, піднявши вгору білі широкі крила [2: 246].*

4) назви конкретно-побутових реалій: а) назви споруд та їх деталей: *Високі скелі, гордо навислі над морем, піддалися, нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти. Навіть не гроти, а цілі **храми** для культу казки [2: 134]; ...і встав перед нами острів із моря — весь як **Міланський собор** [2: 136]; Ше вершки скель білили на сонці, а вже тіні од них малювали на морі фіолетові сільветки, шпичасті, як **зубці баути** [2: 129]; в) назви виробів із тканини: *Далекі скелі, всі у заламах, м'яко убрались в зелень і виглядали, наче старий, потертий місями **оксамит** [2: 124]; Сонце... закучерявило гору рядами маслин, оповило її кілька раз в чорний турецький **пояс**. Виноград горів між ними зеленим вогнем, як вставлене в пояс дорогоцінне каміння [2: 126]; Передо мною — стежка, зелений **оксамит** замішлх мурів [2: 247]; в) назви предметів побуту: *Море було таке гладеньке і синє, наче туго натягнений **екран**, на якому показували небо [2: 122]; ...камінь і дрок, мов дротяна **ціткка**...[2: 128]; Витягали червоних колючих чортів, блакитних морських в'юнів, плескатих півнів і голку-рибу, що блищала на сонці, як **гострі коси** [2: 255]; Сизі листя в'януть тим часом під нею, одхиляються, як недужі, по них стікають дощі, сині зуби мертво блищать на сонці, корона сохне і м'якне, наче **ганчірка**...[2: 259-260]; г) назви страв: *Але Джужеппе пеньками зубів перегризав йому [спруту] шию — і був кінець: на днищі човна ваялялась тільки противна, як **кисіль маса** [2: 255]; д) назви витворів мистецтва:****

*Між стовпи колонади, яку повернуто було в їдальню, перлося море, немов величезні **марини**, вправлені в рами білих колон [2: 125]; е) назви засобів пересування по воді: *В морі зринають і зараз щезають піністі хвилі, наче потопують рибацькі **човни**, поринаючи в воду білим вітрилом [2: 250]; *Все зігнулось на острові-**кораблі**, що несеться по морю на чорних вітрилах: пасажери, скелі, будинки... [2: 245]; *Гойдається земля під ногами, як **палуба корабля**... [2: 246].****

5) назви, пов'язані з міфологічним світосприйманням: *Він [полин] навис над урвищем скель і тряс бородою над самим морем, наче **фави** дико скуйовдженою вовною [2: 122]; *Як скорені **бестії**, вони [каміння] лежали на дні тихі, гладенькі, безсилі і покійно давали одягати себе рудою вовною водорослів [2: 134]; *Monte Solaro плаває тінню в каламутних просторах, а Castellone — як **привид**: показався і зник [2: 248].***

7) флоризми (видові і родові назви): *Іскія вже золотилась, як стиглий **овоч** [2: 129]; ...там була піна, рожева, наче **троянда**... [2: 134].*

8) абстрактні назви: *За затокою синій Везувій придушив берег, немов смертельний **гріх** [2: 251].*

9) назви дорогоцінного каміння: *Зате як радісно було, коли ми там одкривали блакитну квітку, що приліпилась до скелі... вона виглядала, як **гніздо аметистів** [2: 124]; *Сонце... закучерявило гору рядами маслин, оповило її кілька раз в чорний турецький пояс. Виноград горів між ними зеленим вогнем, як вставлене в пояс **дорогоцінне каміння** [2: 126]; *Ми гойдалися на човні, наче плавали в небі, зачерпали долонями воду, а висипали з неї дощ **самоцвітів** [2: 135]; *Щохвилини світилися веселкою риб'ячі очі, як оправлені **самоцвіти**... [2: 255].****

10) назви хвороб: *...ляями тютюну зеленіли на тлі сірого каміння, як **здорові лишаї** [2: 7].*

Митець, створюючи нові мовні образи, користується асоціацією як головним чинником побудови образу. В загальносемантичному розумінні асоціація означає «сполучення, з'єднання чого-небудь в одно ціле», а в філософсько-психологічному розумінні — «зв'язок між окремими нервово-психічними актами (уявленнями, думками, почуттями та ін.), унаслідок якого одне уявлення, почуття, одна думка викликає інше уявлення, почуття, іншу думку» [6: 67]. Першим асоціацію як психорозумове явище розглянув Аристотель. Він увів у науку класичний поділ асоціацій на чотири види: 1) асоціація за схожістю (*кішка — тигр*), 2) асоціація за контрастом (*холодне — гаряче*), 3) асоціація за суміжністю в просторі (*луг — квітка*), 4) асоціація за суміжністю в часі (*ніч — сон*). «Будучи властивістю людської емпіричної практики, виявляючи закономірні зв'язки між психічними явищами та змістом свідомості у вигляді відчуттів, почуттів, уявлень, емоцій, думок, асоціація є джерелом творення тропів, стилістичних фігур — образної системи, яка набуває особливого енергетичного наповнення при поєднанні найвіддаленіших вражень» [8: 101]. У зв'язку з тим, що в основі творення порівнянь М. Коцюбинського лежать різні типи асоціацій, ми вживаємо терміни інгерентні й адгерентні асоціації, сутність яких визначають так: «інгерентні асоціації оперують властивостями із тієї ж сфери буття, до якої свідомість включає і позначуване слово, незалежно від його речової чи абстрактної

природи ...адгерентні асоціації, тобто асоціативні ознаки, якими мовна свідомість наділяє непередметні сутності на основі їх начебто подібності до елементів предметного світу» [4: 13]. Відповідно до цього у пласті образних порівнянь письменника виокремлюємо типи асоціативного співвіднесення: «живому — неживе», «неживому — живе», «неживому — неживе».

Порівняння типу «живому — неживе» в мові новел М. Коцюбинського побудоване на уподібненні зовнішнього вигляду живого до неживого, це переважно біоморфні порівняння. Наприклад у реченні: *Ми їх витягали на сонце, тих яскравих, розмальованих рибок, більше подібних до екзотичних квітів, аніж до риб...*[2: 135]. Порівняння рибок із екзотичними квітами будується на асоціативному перенесенні за кольірними ознаками, що виникли внаслідок зорового сприйняття. Яскравість і поєднання незвичайних кольорів, не властиві для простору України, викликає у автора такий образ.

Порівняння «неживому — живе» ґрунтуються на уподібненні реалій природи до людини або до інших живих істот. У мові новел М. Коцюбинського вони представлені антропоморфізмами і зооморфізмами. В антропоморфічних порівняннях явища природи уподібнюються: до особливостей зовнішності людини: *Іскія чатувала на нього [сонце] і чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринки під жовтим вуалем* [2: 130]. Унаслідок порівняння гори з обличчям темношкірої жінки під жовтим вуалем виникає образ гірського пейзажу у вечірній час доби, коли сонце сідає за гору і виникає відповідний кольірний ефект (у пейзажі Коцюбинського поєднуються жовтий і чорний кольори). Цей ефект підсилюється метафоричним сполученням *чорніла в золотому тумані*, яке надає пейзажу незвичайного золотого відтінку, казковості і загадковості, що притаманне світобаченню митцям-імпресіоністам, до яких відносимо і М. Коцюбинського. Відомо, що для майстрів імпресіонізму пейзаж набуває домінуючого значення. Так і М. Коцюбинський, за допомогою порівнянь такого типу, важливим компонентом твору робить вібруюче світло-повітряне середовище, що огортає всі предмети й тим самим забезпечує нерозривну єдність природи і людини. Основою зооморфічних порівнянь є уподібнення реалій простору до особливостей поведінки тварин, наприклад: *Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби, присасвся до нього, наче хоче спинитись* [2: 123]; *Весь день ми так кудись пліли, й цілісіньку ніч вило море, як пєс* [2: 246].

Порівняння типу «неживому — неживе» створені на основі надання реаліям природи нехарактерних для них властивостей неживих предметів і явищ, серед яких можна виділити артефактні, природні та міфічні різновиди.

Артефактні порівняння побудовані за принципом надання реаліям простору властивостей певних артефактів, наприклад: *Здавалось, що тихий присмерк, вишив злинялим шовком острів на сталевому морі, що острів простелився на морі, як старий гобелен* [2: 130]. У цьому реченні складне переплетіння дієслівної метафори (*присмерк вишив, острів простелився*) з метафоричними кольірними епітетами (*злинялий шовк, сталеве море*) завершується яскравим порівнянням (*старий гобелен*). Мариністичний пейзаж у письменника здається написаним широкими напівпрозорими мазками, найтоншими

півтонами сіро-сизих відтінків, що перетікають один в одного. Особливості природних порівнянь полягають у тому, що просторовим реаліям надаються ознаки явищ природи, наприклад: ...і *острів плив з нами на морі, як хмара на синьому небі* [2: 129]. У міфічних порівняннях письменник наділяє реалії природи властивостями міфічних істот, наприклад: *Він [полин] навис над урвищем скель і тряс бородою над самим морем, наче фавн дико скуйовдженою вовною* [2: 122]. Такий оригінальний асоціативний ряд «полин-фавн» виник у автора на основі зорових вражень і творчого мислення М. Коцюбинського, його сприйняття довкілля.

У мовотворчості письменника функціонують формально-синтаксичні моделі порівнянь, а саме: сполучникові порівняльні звороти зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе*, що можуть бути поширеними і непоширеними, наприклад: *і острів плив з нами на морі, як хмара на синьому небі* [2: 129]; ... *камінь і дрок, мов дрягана щітка...*[2: 128]; *Між стовпи колонади, яку повернуто було в ідальню, перлося море, немов величезні марини, вправлені в рами білих колон* [2: 125]; ...*там була піна, розжева, наче троянда...*[2: 134]. *Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег, неначе карти здавало* [2: 124]. Порівняння, виражені непоширеною і поширеною прикладкою: *Все зігнулось на острові-кораблі, що несеться по морю на чорних вітрилах: пасажири, скелі, будинки...*[2: 245]; *Передо мною — стежка, зелений оксамит замілих мурів* [2: 247]; Складнопідрядним реченням: *В морі зринають і зараз щезають пінисті хвилі, наче потопають рибацькі човни, поринаючи в воду білим вітрилом* [2: 250].

Зважаючи на викладене вище, є підстави твердити, що серед образних порівнянь у мові новел М. Коцюбинського переважають індивідуально-авторські, серед яких виділено антропоморфні, зооморфні, біоморфні, природні, міфічні різновиди. При цьому порівняння будуються на основі складних інтелектуально-естетичних асоціацій, які дозволяють авторові створювати вишукані пейзажі, позначені рисами імпресіонізму. У граматичному плані порівняльні конструкції мають вигляд поширеного і непоширеного сполучникового звороту, поширеної і непоширеної прикладки, порівняльної частини підрядного речення.

На нашу думку, розгляд цього питання відкриває широкі перспективи для його подальшого вивчення, зокрема в мові новел М. Коцюбинського інших циклів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.В. Голоюх. — К., 1996. — 20 с. 2. Коцюбинський М. Твори в шести томах / М. Коцюбинський. — К.: В-во Академії Наук Української РСР, 1961. — Т. 3: Оповідання та повісті (1910 — 1912). — 481 с. 3. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М.М. Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.І. Марчук. — Одеса, 2003. — 20 с. 4. Олексенко О. А. Типологія граматично зв'язаних значень слів : [навч. посіб. для студентів

філолог. ф-тів] / О.А. Олексенко. — Харків : ХДПУ, 1999. — 136 с. 5. **Пахльовська О.** Українсько-італійські літературні зв'язки XIV — XX століть (фрагмент) / Оksana Пахльовська // Капрійські сюжети: «Італійська» проза Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка : [упоряд. В. Панченко]. — К. : Факт, 2003. — С. 6 — 27. 6. **Чабаненко В. А.** Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В.А. Чабаненко // Мовознавство. — 2005. — № 3-4. — С. 132 — 137. 7. **Чабаненко В. А.** Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В.А. Чабаненко. — Запоріжжя : ЗДУ, 2002. — 351 с. 8. **Українська** мова : енциклопедія / [ред.-упоряд. В.М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.] — К. : «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. — 752 с.

Тимченко Юлія Олександрівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, м. Харків, вуд. Блюхера, 2.
E-mail: yuliy-timchenko@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0002-9132-3301>

Tymchenko Yulia Oleksandrivna — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.